

Блез ПАСКАЛЬ

ПРО СПРАВЕДЛИВІСТЬ

(фрагменти "Думок")

291

В листі *Про несправедливість*¹ було б доречно навести жарт про старших дітей, які успадковують усе. «Друже, ви ж народилися по цей бік гори; відтак, справедливо, що все успадковує ваш старший брат».

«Чому ви вбиваєте мене?»

292

Він мешкає по той бік річки.

293

«Чому ви вбиваєте мене?» — «Отож-бо! Хіба ви не мешкаєте потойбіч річки? Друже, якби ви мешкали на цьому березі, я б виявився вбивцею і, таким чином, було б несправедливим вбивати вас. Проте, оскільки ви мешкаєте на іншому березі, то я герой і вчиняю справедливо».

294

Що ж вона <людина — О. Х.> зробить основою для керування світом, яким вона бажає керувати? Може, примхи кожної приватної особи? Яке безладдя! А може, справедливість? Вона не знає її.

Певна річ, якби вона знала, що таке справедливість, то не вважала б, що правило, згідно з яким кожен повинен дотримуватися звичаїв своєї країни, є найзагальнішим серед усіх тих правил, котрі існують серед людей². Сяйво істинної справедливості підкорило б собі всі народи, і їхні законодавці обирали б за зразок не вигадки й примхи персів і німців, а цю незмінну справедливість. Ми мали б

бачити, що вона є надійно усталеною в усіх країнах і в усі часи, а натомість не бачимо нічого справедливого чи несправедливого, що не змінювало б своєї якості разом зі зміною клімату. Варто наблизитися на три градуси до полюсу — і вся юриспруденція летить шкереберть, від меридіана теж залежить, що вважають істиною; декілька років володіння <власністю> змінюють основоположні закони; право має свої епохи; входження Сатурна в сузір'я Лева є для нас підставою, аби проголосити щось злочином. Гарна ж то справедливість, яку обмежує річка! Істина по цей бік Піренеїв перетворюється на хибу по той³.

Вони визнають, що справедливість — не в цих звичаях, що вона полягає в природних законах, відомих у кожній країні. Вони, певна річ, вперто обстоювали б цю думку, якби мінливий випадок, котрий висіває насіння людських законів, дав приклад хоча б одного такого закону, котрий був би всезагальним; проте людські примхи, ніби глузуючи з нас, виявляють таку різноманітність, що всезагального закону годі й шукати⁴.

Крадіжка, кровозмішання, вбивство дітей і батьків — все це посідає своє місце у переліку добродесних справ⁵. Хіба може бути щось безглуздіше, ніж те, що якась людина отримує право вбити мене, оскільки вона мешкає на тому березі річки і має над собою володаря, який посварився з моїм, хоч я не сварився з нею ніколи?

Природні закони, безперечно, існують, але цей «незрівнянний» зіпсутий розум зіпсував усе на світі. *Nihil amplius nostrum est; quod nostrum dicimus, artis est*⁶. *Ex senatus consultis et plebisitis crimina exersentur*⁷. *Ut olim vitiis, sic nunc legibus laboramus*⁸.

Через це безладдя один вважає сутністю справедливості авторитет законодавця, другий — зручність для володаря⁹, третій — звичай, що існує¹⁰. І це останнє виявляється найбільш надійним, бо коли дотримуватися самого лише розуму, то ніщо не можна буде визнати справедливим; з плином часу усе стає нетривким. Звичай тому стає джерелом справедливості, що він користується визнанням. Саме ця обставина становить собою таємниче підґрунтя його влади¹¹. Немає нічого помилковішого за закони, покликані виправляти колишні помилки; той, хто підкоряється їм, вважаючи їх справедливими, підкоряється справедливості,

яку сам вигадав, а не сутності закону: останній ґрунтується лише на самому собі, він є законом — і край. Той, хто зажадав би дослідити причину, яка призвела до виникнення цього закону, знайшов би її такою слабкою і малообґрунтованою, що, особливо за відсутності звички до споглядання див, породжуваних людською уявою, був би вражений, коли б побачив пишноту і шанобливість, якими через якесь століття буде оточено цей закон. Мистецтво підбурювання невдоволення і повалення держави полягає у розхитуванні усталених звичаїв шляхом їх дослідження аж до самого їхнього джерела, дослідження, котре виявляє недостатність притаманних їм авторитету і справедливості. “Слід повернутися, — каже дехто, — до основних і первісних законів держави, усунутих несправедливим звичаєм”. Це — надійний спосіб втратити все, оскільки в цьому вирівнюванні немає нічого справедливого. Проте народ є вельми чутливим до таких промов. Люди скидають із себе ярмо, тільки-но визнають їхню справедливість; хоч і народ, і ці допитливі дослідники усталених звичаїв згодом зазнають поразки, а вигоду отримують сильні світу цього. Але, через протилежний недолік, люди іноді вважають за цілком справедливе чинити все те, приклади чого вже існують. Ось чому наймудріший із законодавців казав, що, заради блага людей, їх слід часто-густо обдурювати¹², а інший висловлювався більш політично: *Cum veritatem qua liberetur ignoret, expedit quod fallatur*¹³. Народ не повинен відчувати, що сталася узурпація; хоча колись вона не мала жодних розумних підстав, проте згодом набула їх. Слід примушувати дивитися на неї як на справжню, вічну, приховуючи її початок, якщо ми не хочемо, щоб швидко прийшов її кінець.

295

Мое, твоє.— «Цей собака¹⁴ мій, — казали ці бідні діти; це моє місце під сонцем». Ось початок і зразок незаконного привласнення усієї землі.

296

Коли постає питання про те, чи розпочинати війну і вбивати безліч людей, прирікати на смерть безліч іспанців,

то вирішує його одна людина і до того ж зацікавлена, хоча це повинен був би робити хтось третій, неупереджений.

297

*Veri juris*¹⁵. В нас його більше немає: якби ми мали його, то не вважали б правилом справедливості вимогу дотримуватися звичаїв своєї країни¹⁶.

Саме через нездатність знайти справедливого, знайшли сильного і т. ін.

298

Справедливість, сила. — Справедливо дотримуватися того, що є справедливим, неможливо не підкорятися тому, що має більшу силу. Справедливість без сили виявляється немічною, сила без справедливості — тиранічною. Безсилу справедливість заперечують, оскільки лихі люди існують завжди, несправедливу силу засуджують. Відтак, потрібно поєднати справедливість із силою, зробивши для цього або справедливе сильним, або сильне справедливим.

Щодо справедливості можна сперечатися, сила ж легко впізнається і не викликає суперечок.

Ось тому силу їй не змогли підкорити справедливості, оскільки сила заперечувала справедливість, називаючи справедливою себе, а не її. Отже, не здатні зробити так, щоб справедливе було сильним, люди зробили сильне справедливим.

299

У повсякденному житті всезагальними правилами слугують виключно закони країни, в інших царинах життя панує думка більшості.

Чим це викликане? Наявністю сили. Завдяки такому станові справ королі, які мають власну силу, не керуються думкою, яку висловлює більшість їхніх міністрів.

Майнова рівність є, безперечно, справедливою. Проте, через неможливість підкорити силу справедливості, справедливим вважають підкорятися силі. Через неможливість посилити справедливість, довелося силу зробити справед-

ливою, аби справедливе і сильне поєдналися і настав мир, який є верховним благом.

300

«Коли озброєна сила володіє чимось, те, чим вона володіє, перебуває в мирі»¹⁷.

301

Чому йдуть за більшістю? Тому, що вона більш розумна? Ні, тому, що вона більш сильна. Чому дотримуються старовинних законів і старовинних поглядів? Тому, що вони найпоміркованіші? Аж ніяк, проте вони лише такі, якими є, і ми, таким чином, усуваємо саме підґрунтя різноманітності.

302

...Це наслідок дії звички, а не сили, оскільки люди, що здатні винаходити нове, зустрічаються рідко. Ті, чия сила полягає в численності, можуть лише дотримуватися чогось усталеного і відмовляють у славі тим, хто шукає її в царині винаходів. Якщо ж ці винахідники вперто виявлятимуть бажання прославитися у такий спосіб і зневажатимуть тих, хто позбавлений винахідливості, то останні можуть нагородити їх або образливими прізвиськами, або кийками. Відтак, не слід хвалитися своєю проникливістю, досить усвідомлювати, що вона тобі притаманна.

303

Сила, а не громадська думка, є царицею світу. — Але ж громадська думка використовує силу. — Це сила створює громадську думку. М'якість характеру, згідно з нашою громадською думкою, прекрасна. Чому? Бо ледве знайдеться бодай хтось один, хто б захотів танцювати на канаті¹⁸; я ж зберу цілу зграю тих, хто казатиме, що це непристойно, і сила буде за нами.

304

Пута, на яких тримається¹⁹ повага одних людей щодо інших, — це пута необхідності, оскільки різниця в <соціальному> становищі людей повинна існувати. Панувати прагнуть усі, але всі панувати не можуть, це можуть робити лише окремі особи.

Уявімо собі, що ми спостерігаємо за тим, як люди починають організовуватися <у суспільство>. Вони, безперечно, боротимуться між собою доти, доки сильніша партія не переможе слабшу і, в такий спосіб, нарешті, серед людей виникне партія, що панує. Та тільки-но це відбудеться, як володарі, не бажаючи продовження війни, припишуть, щоб сила, котра перебуває у їхніх руках, успадковувалася так, як вони того бажають. Одні вдаватимуться до народних виборів, інші — до спадкоємності за правом народження тощо.

Й ось тут починає відігравати свою роль уява. Досі влада застосовувала відкриту силу, нині вже сила пов'язується з певною партією завдяки уяві: у Франції — з людьми шляхетного походження, у Швейцарії — з простолюдом тощо.

Отож пута, на яких тримається повага до когось зокрема, — це пута уяви.

305

Якщо швейцарців назвуть людьми шляхетного походження, вони образяться і, аби виявитись гідними високих посад, усіляко доводитимуть, що всі їхні предки — з простолюду.

306

Оскільки влада герцогів, королів і магістратів є реальною і необхідною (через те, що всім керує сила), вона існуватиме скрізь і завжди. Але оскільки та чи інша людина досягає влади лише завдяки уяві (*fantasie*), ця її влада виявляється несталою, мінливою тощо.

307

Поважний вигляд і прикраси необхідні канцлерові тому, що посада не надає йому справжньої сили. Інша справа—

король: він має силу і тому позбавлений потреби в уяві. Судді ж, лікарі тощо — спираються лише на уяву.

308

Звичка бачити королів у супроводі охорони, барабанщиків, офіцерів і, взагалі, усіх тих речей, які примушують машину²⁰ перейматися шанобливістю і страхом, призводить до того, що самі їхні обличчя, навіть якщо королі залишаються на самоті, без бучного почету, навіюють їхнім підданим шанобливість і страх, оскільки в думках ті не відокремлюють особу короля від його свити, бачачи їх зазвичай поєднаними. І тому світ, який не знає справжньої причини — зазначеної звички, — вважає, що все це походить від якоїсь природної сили. Ось де міститься джерело таких висловів: «На його обличчі — ознаки божества» тощо.

309

Справедливість. — Справедливість породжується модою так само, як і краса (*agrément*).

310

Король і тиран. — Я також приховував би свої думки. Для кожного виїзду брав би охорону. Усталена велич, усталена шанобливість. Задоволення сильних світу цього — у здатності ошчасливити. Невід'ємна властивість багатства у тому, щоб щедро дарувати. Слід відшукати невід'ємну властивість, притаманну кожній речі. Невід'ємна властивість могутності — у тому, щоб надавати захист. Коли сила нападає на удаваність (*grimace*), коли простий солдат хапає квадратну шапку першого президента²¹ і викидає її у вікно²².

311

Влада, заснована на громадській думці і уяві, царює впродовж певного часу, вона є м'якою й передбачає добровільність; влада сили царює завжди. Відтак, громадську думку можна уподібнити цариці світу, силу ж — тиранові.

312

Справедливим є усталене; таким чином, усі наші усталені закони колись неодмінно сприйматимуться як справедливі — без щонайменшого дослідження, лише на підставі того, що вони усталені.

313

Здорові погляди народу. — Громадянські війни — це найгірше лихо²³. Їх не уникнути, якщо намагатися розподіляти майно за людськими заслугами, адже кожен тоді казатиме, що заслуговує на більше. А те лихо, яке становить собою страх перед дурнем, що став спадкоємцем за правом народження, не є ані надто великим, ані цілком непоправним.

314

Бог усе створив для Себе; за Собою полишив Він право карати й винагороджувати.

Ви можете вважати джерелом цього права або Бога, або самих себе. Якщо Бога, то керівним правилом буде Євангеліє. Якщо самих себе, то тоді ви посядете місце Бога. Як Бога оточують сповнені милосердя люди, що просять у Нього тих благ милосердя, котрі перебувають під його владою, так само... Тож усвідомте й знайте, що ви — лише цар, чия влада ґрунтується на пожадливості, і тому обирайте собі шляхи пожадливості також і надалі²⁴.

315

Причина наслідків. — Дивна річ: від мене вимагають не складати пошани людині, що одягнена у напівпарчу, та ще й оточена сімома чи вісьмома лакеями! Годі й думати — якщо я не привітаю її, вона накаже почастувати мене нагайками. В цій одежі — її сила. Навіть порівнюючи коней, звертають увагу на те, чи гарна на них зброя! Монтень справляє недоладне враження, коли нібито не бачить, яка тут різниця, дивується, що хтось її відшукав, і вимагає наведення аргументів. «Та й справді, — каже він, — звідки походить» і т. ін.²⁵.

316

Розсудливі погляди народу. — Не така це вже й марнота — мати чепуристий вигляд. Бо це означає показати, що на тебе працювало багато людей. Волосся засвідчить, що в тебе є камердинер, парфюмер та ін.; брижі, шнурки, галуни... тощо. Отже, це не просто щось несуттєве, не просто зброя; це свідчить, що у тебе багато рук. Чим більше у тебе рук, тим більшу ти маєш силу. Мати чепуристий вигляд означає показувати свою силу.

317

«Утруднюйте себе» — саме це засвідчить вашу повагу. Таке утруднення лише зовні видається пустою справою, насправді ж воно є вельми справедливим. Це все одно, що сказати: «Оскільки я утруднюю себе тоді, коли це вам не потрібно, то я тим більш так вчинятиму, коли ви матимете в цьому потребу». Крім того, знаки поваги існують ще й, аби вирізнити сильних світу цього. Бо ж якби знаком поваги було сидіння у кріслі, то цих людей годі було б навіть намагатися вирізнити; у такий спосіб можна було б поважати кого завгодно. А так їх легко вирізнити, бо є ті, хто себе утруднює.

318

У нього чотири лакеї.

319

Як добре, що людей вирізняють за зовнішнім виглядом, а не за внутрішніми якостями. Хто з нас двох пройде першим, хто поступиться дорогою іншому? Найменш спритний? Але я так само спритний, як і він, отож неминуче має розпочатися бійка. У нього чотири лакеї, у мене лише один; це одразу впадає у вічі, варто лише поррахувати. Поступитися доведеться мені, я виявився б цілковитим дурнем, якби почав сперечатися. Таким чином, між нами зберігся мир, який становить собою найвище благо.

320

Через людську недоладність навіть найбезглуздіше у світі виявляється найузгодженішим із розумом. Хіба є щось більш нерозумне, аніж <звичай> доручати керівництво державою старшому синові королеви? Адже ж не ставлять керувати кораблем найродовитішого з пасажирів!

Такий закон мав би бути сміховинним і несправедливим, але оскільки й люди є такими самими, то він виглядає розумним і справедливим. Бо ж кого слід обирати <королем> — найдоброчеснішого і найметкішого? Тоді ми одразу маємо кинути на вулицю, бо кожен доводитиме, що саме він є найдоброчеснішим і найметкішим. Отож потрібно пов'язати цей титул із чимось безперечним. Ось — старший син короля, це звання усуває будь-яку двозначність, тут немає про що сперечатися. Розум не здатен за цих умов вигадати чогось кращого, оскільки найбільшим лихом є громадянська війна.

321

Діти, які здивувалися, коли побачили, що їхнім товаришам виявляють знаки пошани.

322

Якою перевагою є шляхетне походження! У вісімнадцять років воно робить людину так само вільною в діях, відомою і шанованою, як когось іншого — у п'ятдесят. Тридцять років виграно без щонайменшої праці.

323

Що таке я?

Коли якась людина стала біля вікна, щоб подивитися на перехожих, а я саме опинився перед цим вікном, то чи можу я сказати, що вона там стоїть, аби подивитися на мене? Ні. Бо особисто про мене вона не думає. А коли одна людина любить іншу через її красу, то чи можна сказати, що вона любить саму цю людину? Ні. Бо варто буде віспі вбити її красу, не вбиваючи самої людини, і ця любов зникне.

А коли мене люблять за розсудливість чи пам'ять, то хіба люблять мене? Ні, бо я можу втратити ці якості, не втрачаючи самого себе. То де ж міститься це я, якщо його немає ані в тілі, ані в душі? І за що тоді любити тіло чи душу, коли не за ці якості, які можуть бути втрачені і які не становлять частини мене самого? Невже можна полюбити субстанцію душі якоїсь особи, абстрагуючись від тих якостей, які притаманні цій душі? Це річ неможлива і, понад те, несправедлива. Відтак, завжди люблять не особу, а її якості.

Отож нехай не кепкують більше з людей, які вимагають від інших пошани лише на підставі того, що мають великий чин чи обіймають високу посаду, — людину ж бо завжди люблять тільки за запозичені якості²⁶.

324

Народ має вельми розсудливі погляди. Наприклад:

1) Розваги і полювання обирає частіше, аніж поезію. Верхогляди кепкують із цього і відчують себе тріумфаторами, вважаючи таку рису ознакою божевілля світу. Проте це має сенс у певному сенсі, який їм недоступний. 2) Розрізняє людей за зовнішніми ознаками; наприклад, за шляхетністю походження чи за багатством. Доведення нерозважливості таких поглядів знову перетворюється <для декого> на привід для тріумфу, але ці погляди постають вельми обґрунтованими (канібали сміються з малолітнього короля²⁷). 3) Сприймає ляпас як образу, відчайдушно прагне слави. Обидва погляди виявляються вельми бажаними, оскільки з ними пов'язані інші дуже важливі блага. Тому людину, яка отримала ляпаса і не відчула <образи>, завжди будуть ображати і примушувати <робити те, чого вона не бажає>. 4) Працює заради непевного <результату>; перепливає море; перетинає суходіл.

325

Монтень помиляється²⁸: слід дотримуватися звичаю через те, що він — звичай, а не тому, що він розумний чи справедливий. Проте народ дотримується якогось звичаю виключно тому, що вірить у його справедливість. Інакше народ відкинув би його, хоч би яким був цей звичай. Ми ж

бо хочемо підкорятися лише розумові або справедливості. Звичай, не позначений цими якостями, був би тиранічним; що ж стосується влади розуму або справедливості, то вона не більш тиранічна, ніж влада насолоди, адже все це — природні для людини начала.

Відтак, було б добре, якби законам і звичаям підкорялися тому, що вони — закони; якби люди знали, що неможливо запровадити жодного істинного й справедливого закону, що такі закони нам невідомі, і що відтак слід дотримуватися тих, які вже усталені, — в цьому випадку люди ніколи б не відступалися від законів, які існують. Проте народ не має вух, які дозволили б йому прислухатися до цього вчення. А відтак, оскільки він вірить, що істину можна відшукати і що її втілено у законах та звичаях, він вірить їм і вважає їхню стародавність доказом їхньої істинності (а не лише влади, що ніяк не пов'язана з істиною). Ось чому народ підкоряється законам, але готовий повстати проти них, якщо йому доведуть, що вони нічого не варті; а це можна показати щодо будь-якого закону, розглянувши його з певного боку.

326

Несправедливість. — Небезпечно казати народові, що закони несправедливі, оскільки він підкоряється їм лише тому, що вірить у їхню справедливість. Ось чому йому слід казати, що законам потрібно коритися, оскільки вони — закони, так само як і можновладцям треба коритися тому, що вони — можновладці, а не тому, що вони справедливі. Якщо вдасться це пояснити <народові>, то зникне небезпека будь-якого заколоту, а це, власне, й є визначення справедливості.

327

Людська спільнота саме тому має правильні судження, що перебуває у стані природного незнання, своєму питомому стані²⁹. Знання містить у собі два граничних рівні, що сходяться. Перший — це чисте природне незнання, в якому перебувають усі люди при народженні. Другий — це той рівень, якого досягають великі генії (*grandes ames*), котрі, осягнувши все, що може пізнати людина, упевнюються, що

не знають нічого, і бачать, що не полишили меж того самого незнання, яке було їхнім вихідним пунктом. Але це вже — незнання вчене, таке, що усвідомлює себе. Поміж цими двома рівнями перебувають люди, які полишили стан природного незнання, але не досягли стану незнання вченого; вони мають певну поверхову обізнаність із цим необхідним знанням і роблять вигляд, нібито осягнули його. Саме вони підбурюють суспільство і погано судять про все. Суспільство спрямовується народом і тими, хто не позбавлений таланту; стосовно ж представників третьої з зазначених категорій людей, то вони з презирством ставляться як до перших, так і до других, і самі зазнають зневаги <з обох боків>. Вони погано судять про будь-яку річ, тоді як людська спільнота загалом судить про це добре.

328

Причина наслідків. — Безперервне заперечення усіх «за» і «проти».

Отже, ми показали, що людина сповнена марноти, оскільки надає ваги зовсім неважливим речам, і в такий спосіб ми спростували всі людські погляди. Згодом ми показали, що всі ці погляди мають великий сенс і що таким чином уся ця марнота виявляється добре обґрунтованою, а народ не є таким марнотним, як про нього кажуть. Відтак, ми спростували погляд, який спростовує погляди народу.

Проте нині слід спростувати це останнє твердження і довести істинність того, що народ завжди сповнений марноти, хоча б його погляди й мали сенс; він-бо не бачить істини там, де вона є, а прагне знайти її там, де її немає, й приходить до того, що його погляди постають завжди хибними й малосенсовними.

329

Причина наслідків. — Слабкість людська є причиною багатьох прекрасних речей, запроваджених людьми, наприклад — уміння грати на лютні.

Погане тут лише те, що ця річ спричинена нашою слабкістю.

330

Влада королів ґрунтується як на розумові, так і на нерозумності народу, причому більшою мірою на нерозумності. Найвеличніше і найвпливовіше у світі має своєю основою слабкість, і ця ось основа виявляється навдивовижу певною. Бо не існує нічого певнішого, ніж те, що народ <завжди> буде слабким. Те, що ґрунтується на здоровому глузді, є дуже погано обґрунтованим, як, наприклад, повага до мудрості.

331

Платона й Арістотеля уявляють лише у довгих мантиях педантів, хоча були це порядні люди, котрі так само, як інші, не уникали того, щоб повеселитись у колі друзів. І якщо один із них розважав себе створенням *Законів*, а інший — *Політики*, то дивилися вони на це, як на гру. Адже то була найменш філософська, найменш серйозна частина їхнього життя, тоді як найбільший його філософський сенс вони вбачали у тому, щоб жити просто й спокійно. Про політику вони писали так, ніби вона не відрізнялась від правил керування лікарнею для душевнохворих. А коли подекуди й складається враження, ніби вони говорили про неї, як про якусь значну річ, то пояснюється це тим, що вони знали: хворі, до яких вони звертаються, вважають себе царями та імператорами. Аби вгамувати, наскільки це можливо, їхнє божевілля, вони мусили ставати на їхню точку зору.

332

Тиранія — це всеохопне бажання владарювати, яке перевершує межі свого порядку³⁰.

Багато різних покоїв, а в них — силачі, красені, розумники, побожники, кожен з яких царює лише у себе й ніде інде. Та іноді вони стикаються один з одним, і між силачем та красенем зчиняється безглузда бійка за те, хто стане володарем. Бо кожен має власну царину влади. Вони цього не розуміють; їхньою помилкою є бажання царювати скрізь. Ніхто на це не здатний, навіть сила: вона нічого не варта у царстві вчених, оскільки керує лише зовнішніми діями <людини>.

Тиранія. —...Отож ці слова: «Я гарний, і тому мене слід боятися; я сильний, і тому мене слід любити. Я...»

Тиранія — це бажання досягти у певний спосіб того, що може бути досягнутим лише у певний спосіб. Різні якості і заслуги вимагають щодо себе різних обов'язків; приємному відповідає любов, силі — страх, знанню — довіра.

Ці обов'язки слід виконувати в належних випадках; несправедливо відмовлятися від їх виконання, як і недоречно вимагати виконання інших. Так само хибними і тиранічними будуть твердження на кшталт: «Він безсилий, отож я не поважатиму його; він неспритний, отож я його не боюся».

333

Чи доводилося вам бачити людей, котрі, нарікаючи на вашу недостатню повагу до них, наводили у приклад визначних осіб, які їх цінували. Я відповів би їм так: «Покажіть мені ті ваші заслуги, якими захоплювалися згадані особи, і я поважатиму вас так само, як і вони».

334

Причина наслідків. — Пожадливість і сила — джерела усіх наших вчинків; пожадливість є джерелом добровільних вчинків, сила — вимушених.

335

Причина наслідків. — Отож не буде помилкою сказати, що всі люди перебувають у <полоні> ілюзій. Бо хоча погляди, яких дотримується народ, не позбавлені здорового глузду, цього глузду все ж таки бракує в людських головах, оскільки істину народ вбачає там, де насправді вона відсутня. Істина, безперечно, присутня в тих поглядах, яких дотримується народ, але полягає зовсім не в тому, що народ уявляє собі як істинне. Тому до людей шляхетного походження справді слід ставитися з повагою, але зовсім не через те, що їхня родовитість становить собою якусь справжню перевагу.

336

Причина наслідків. — Необхідно мати таємну думку і судити про все, виходячи з неї, однак говорити слід те, що говорить народ.

337

Причина наслідків. — Градація. Народ виявляє повагу до високородних осіб. Верхогляди їх зневажають, стверджуючи, що родовитість не є перевагою, яку людина заслужила особистими зусиллями, а дарується випадком. Люди спритні поважають високородних осіб, але спонукають їх до цього не погляди, яких дотримується народ, а таємні думки. Побожні люди, які ревності мають більше, аніж знання, зневажають згаданих осіб, попри міркування, що спонукає людей спритних виявляти до них повагу, — бо ж судять про це на підставі нового світла, яке надається їм святобливістю. Але досконалі християни, завдяки іншому, більш високому світлові, їх поважають. Ось так розташовуються погляди «за» і «проти», залежно від світла, наданого людині.

338

І все ж справжні християни коряться недоладностям, <які існують в суспільстві> — не тому, що вони шанобливо ставляться до цих недоладностей, а через веління Бога, який, аби покарати людей, зробив їх рабами цих недоладностей: *Omnis creatura subjecta est vanitati*³¹. *Liberabitur*³². Саме так святий Тома³³ роз'яснює місце зі св. Якова, про надання переваги багатим, де сказано, що коли вони не чинитимуть цього³⁴, то опиняться поза межами того стану, який зумовлено християнською релігією.

878

*Summa jus, summa injuria*³⁵.

Найкращим шляхом є той, яким іде більшість, оскільки вона очевидна і має силу, аби примусити підкоритися собі. Проте це думка людей найменш обдарованих розумом.

Якби це було можливо, силу слід було б підпорядкувати справедливості. Але оскільки сила не дозволить попіхати собою як хто захоче, бо є очевидною якістю, на відміну від

справедливості, яка є якістю духовною, що нею кожен крутить як йому заманеться, — то саме справедливість доводиться підпорядковувати силі. Відтак справедливим звуть те, що має силу, аби примусити визнавати себе.

Звідси й походить право меча, бо саме меч надає справжнє право. В іншому випадку насильство і справедливість вважалися різними речами. Звідси походить і несправедливість Фронди, яка протиставила силі свою так звану справедливість. Зовсім інакшим є становище в церкві, де є справжня справедливість і відсутнє будь-яке насильство.

Переклад з французької Олега Хоми

Примітки

¹ На думку видатного паскалезнавця Л. Брюнєвіка, цей фрагмент свідчить про намір Паскаля написати розділ *Апології*, присвячений розглядові справедливості і сили, у формі листів (на зразок *Провінціалій*). — Ідея випадкового виникнення правових систем відіграє провідну роль у доктрині Паскаля. Див., напр., *Три розмови про становище сильних світу цього*: «Чи не вважаєте ви, що це майно перейшло до вас від ваших предків якимось природним шляхом? Це не так. Цей порядок успадкування майна ґрунтується лише на волі законодавців, які могли керуватися гарними мотивами, проте жоден з них не поклав в основу того стану справ, завдяки якому ви сьогодні володієте цими речами, природного права. Якщо б їм забагнулося приписати, аби те майно, яким батьки володіли протягом свого життя, після їхньої смерті переходило у громадську власність, ви не мали б підстав нарікати на таке рішення». (Pascal B. *Opuscules et pensées*. — Paris, Natchette, 1897, (Далі — *Opusc.*), р. 234).

² Див.: Монтень, *Досліди*, II, 12.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Ніщо вже не є нашим; те, що я зчу «нашим», — поняття умовне (лат.). — Паскаль запозичив цей вислів Ціцерона (*De finibus* V, 21) з *Дослідів* Монтеня (II, 12).

⁷ На підставі сенатських рішень і плебісцитів зчиняються злочини (лат.). — Сенека, *Лист* 95. Паскаль неточно наводить текст Сенеки за Монтенем, *Досліди*, III, 1.

⁸ Колись ми страждали від наших вад, нині ж страждаємо від наших законів (лат.). — Тацит, *Аннали*, III, 25. Паскаль наводить цю цитату за текстом: Монтень, *Досліди*, III, 13.

⁹ Див.: Монтень, *Досліди*, II, 12.

¹⁰ Там само, III, 13.

¹¹ Там само, II, 12; III, 13.

¹² Платон, *Держава*, II, ;IV.

¹³ Оскільки йому невідома істина, яка дарує визволення, то йому корисно бути введеним в оману (лат.). — Текст св. Августина (*De civ.*, IV, 27) Паскаль запозичує з монтенівських *Дослідів*, II, 12. Слід зазначити, що як Паскаль, так і Монтень неточно цитують Августина.

¹⁴ На думку деяких паскалезнавців, фраза виглядала б більш узгодженою, за умови, що це слово в тексті рукопису слід читати як *coin* (куток), а не як *chien* (собака).

¹⁵ Істинного права (лат.). — Цицерон, *De Officiis* III, 17). — Паскаль запозичує цю цитату з III частини монтенівських *Дослідів*, розд.1.

¹⁶ Див.: Монтень, *Досліди*, II, 12.

¹⁷ Лк. 11: 21.

¹⁸ Пор. з *Міркуваннями* Епіктета (III,12).

¹⁹ Л.Брюнсвік зазначає, що така метафора не є характерною для французької мови, оскільки традиційно в даному контексті вживається слово *lieps* (тут: кайдани), а не *cordes* (пуга).

²⁰ «Машиною» Паскаль називав сукупність автоматичних звичок, що утворюють у людині «другу природу» (див. *Думки*, фр. 246-248). Ці звички постають як результат роботи «серця», що містить у собі «найперші начала пізнання» (фр. 72, 282); звички «другої природи» формуються у цілковитій залежності від «перших начал пізнання», і тому можуть розглядатися як симптоми, що свідчать про якість цих начал. Боротьба сил, які намагаються розташувати в «серці» вигідні для себе «найперші начала пізнання», знаходить свій відбиток зокрема у впливі уяви на волю і розум, який здійснюється через специфічно організований конгломерат звичок, стереотипів тощо, котрі вважаються «природними», але насправді залежать від сили, що перемагає. Якщо, наприклад, контроль над «серцем» встановлює благодать, «машина» складатиметься зі звичок, що схилитимуть до релігійного життя, моральних вчинків тощо. У фрагменті, що розглядається, мова йде про «серце», орієнтоване не на благодать, а на природу, і тому автоматизм «шанобливості і страху» приводиться у дію під впливом уяви, яка примушує шанобливо ставитися до ознак земної, суто людської могутності.

²¹ Титул голови парламенту, судового органу Французького королівства у XIV - XVIII ст.

²² Останню фразу слід інтерпретувати виходячи з фр. 307. Солдат демонструє реальність своєї сили і удаваність сили першого президента, але водночас і власну несправедливість, оскільки невід'ємною властивістю могутності є спроможність «надавати захист»; отже, солдат використовує силу не так, як її слід використовувати, тобто його сила є тиранічною, оскільки тиранія, за Паскалем, передбачає «бажання владарювати... що перевищує межі свого порядку» (фр. 322); відтак, нехтування «невід'ємною властивістю» могутності порушує порядок справедливості і робить силу тиранічною.

²³ Монтень, *Досліди*, III, 11.

²⁴ Зміст цього фрагменту розкривається в тексті під назвою *Три розмови про становище сильних світу цього*, що є розповіддю одного з портретацьких самітників про бесіди між Паскалем і сином герцога де Люїна: «Бог оточений сповненими милосердя людьми, які просять у Нього тих благ милосердя, що перебувають під Його владою; відтак, за Своєю сутніс-

тю, Він є цар милосердя. Ви також оточені невеликою кількістю осіб, над якими здійснюєте владу у властивий вам спосіб. Ці люди сповнені пожадливості. Від вас вони вимагають благ пожадливості, і саме ця пожадливість їх до вас прив'язує. Ваше царювання не поширюється надто далеко, проте, щодо предмета нашої бесіди, ви виявляєтесь рівним з наймогутнішими царями землі: вони, як і ви, — царі, чия влада заснована на пожадливості. Саме пожадливість становить силу таких царів, тобто володіння тими речами, яких потребує людська жадібність» (Pascal B. *Opusc.*, p. 238).

²⁵ Монтень, *Досліди*, I, 42.

²⁶ Вираз «qualitees empruntees» слід, на мою думку, перекладати як «запозичені якості», оскільки тут відтворюється паскалівська інтерпретація однієї з ідей Епікетета. Пор.: «...ви тут — актор і граєте ту роль, яку режисер вважав за потрібне вам дати. Дано вам коротку — грайте коротку, дано довгу — грайте довгу. ... Ваша справа — гарно грати отриману роль, що ж до самого вибору ролі, то він — поза межами вашої відповідальності» (Pascal B. *Opusc.*, p. 149). Усі свої якості ми отримуємо разом із «роллю» тимчасово, і тому цілком природно, з точки зору Паскаля, вважати їх «запозиченими».

²⁷ Монтень, *Досліди*, I, 30.

²⁸ Пор.: Монтень, *Досліди*, I, 23 і II, 12.

²⁹ Один з видавців творів Паскаля, Молін'є, вважає, що на цьому місці має стояти слово *sagesse* («мудрість»), а не *siege* (тут — «стан»); проте ця думка не здобула широкого визнання. — Див.: Монтень, *Досліди*, I, 54. — Паскаль в цьому фрагменті висловлює тезу, наближену до концепції «вченого незнання» Миколи Кузанського.

³⁰ Пор. з прим. до фр. 310.

³¹ Кожне створіння підкорилося марноті (Екл. III, 19).

³² Звільніться (Рим. VIII, 20-21).

³⁵ «Гранична правота є граничною несправедливістю». Паскаль наводить цю цитату з Теренція за текстом трактату *Про мудрість* П. Шарона (I, XXVII, 8).